

VÅRD OCH BEVARANDE

av hembygdsrörelsens samlingar

Inger Lundberg
Örebro läns museum

Kaserngården 6
703 65 Örebro
Tel. 019-602 87 00
www.olm.se

Texterna samt bilderna i denna skrift har licensierats med
Creative Commons licens. www.creativecommons.se

Texterna i denna skrift är skrivna av Inger Lundberg.
Bilderna i denna skrift är tagna av Inger Lundberg, om inget annat anges.

INNEHÅLL

BAKGRUND OCH HANDLENINGENS UPPLÄGG	4
INLEDNING	4
NÖDVÄNDIG UTRUSTNING	5
ARBETSORDNING - HEMBYGDSGÅRDEN	5
FÖREMÅLSVÅRD OCH KONSERVERING	7
ARBETSORDNING – ARKIV/MAGASIN	9
KLIMAT	10
SKADEDJUR	11
SÄKERHET	12
LÄSTIPS OCH FÖRDJUPNING	13
RIKSANTIKVARIEÄMBETETS VÅRDA VÄL BLAD	13
RIKSARKIVETS RÅD OCH RIKTLINJER	13
SVERIGES HEMBYGDSFÖRBUND	13
ÖVRIGA LÄSTIPS OCH FÖRDJUPNING	14
KONSERVATORER	14

BAKGRUND OCH HANDLEDNINGENS UPPLÄGG

Många hembygdsföreningar ber om råd om vård och fysiskt bevarande av sina samlingar. Lokaler där föremålen förvaras och ställs ut är ofta ouppvärmade och fuktiga, resurserna är begränsade och damm är ofta ett problem.

Denna handledning som tagits fram av samlingsintendent Inger Lundberg vid Örebro läns museum för Örebro läns hembygdsförbunds medlemmar, ämnar inte ge detaljerade råd för olika föremålskategorier. Förutsättningar för vård och bevarande skiljer sig åt objekt till objekt, därför bygger handledningen på generella grundläggande riktlinjer.

Utgångspunkt för handledningen är föreningarnas behov och den försöker vara praktiskt inriktat – vad kan föreningen göra och hur.

Kumla-Sannahed hembygdsförening har generöst upplåtit sina utställningar och sin hembygdsgård för att bidra med bildexempel.

INLEDNING

För att bevara föremål så länge som möjligt, inga material är eviga utan kommer så småningom brytas ner, kan man bromsa nedbrytning eller skjuta den på framtiden genom förebyggande åtgärder. Den allra bästa förebyggande åtgärden för föremålsbevaring är att hålla rent och god ordning där föremålen finns. D.v.s. genom regelbunden städning och varsam samlingsvård.

God ordning, städad och rent gör att föremålen bevaras så länge som möjligt.

Hur ofta bör man städa? Det beror på hur lokalerna där föremålen förvaras och ställs ut används. Rör sig besökare och föreningsmedlemmar ofta i lokalerna eller hålls rummen stängda för besök? Ett allmänt råd är att föreningen ordnar storstädning en gång på våren och en gång på hösten, samt under öppethållning sköter en regelbunden underhållstädning (dammsugning och dammtorkning).

Lokalen där föremålen förvaras eller ställs ut bör också så långt det är möjligt ha ett gott klimat gällande temperatur, luftfuktighet och ljusinsläpp.

Sist och slutligen kan även vård av själva föremålen vara aktuellt. Grundregeln kring föremålsvård är alltid: gör hellre för lite än för mycket. Syftet med vård av samlingen är att bevara föremålet i det skick det var när det togs emot – inte att återställa det i nyskick. Målet är inte att ändra föremålets utseende och är föremålet mycket trasigt när det tas emot, överväg då hellre om det ska införlivas i samlingen överhuvudtaget. Reparera absolut inte föremål av dekorativa skäl, för att göra det ”finare”, det är att förvanska föremålet och lura betraktaren. Om föremål behöver aktiva vårdinsatser, kan kompetens utifrån behövas. Vi återkommer till detta.

NÖDVÄNDIG UTRUSTNING

För att vårda och bevara föremålssamlingar behövs en del grundutrustning. Här följer en lista över de mest nödvändiga verktygen:

- Engångshandskar, tåliga gummihandskar eller liknande för grövre rengöring/städning av riktigt smutsiga utrymmen
- Ansiktsmask, dammskyddsmask (P3-filter för optimalt skydd mot damm, mögel och andra partiklar)
- Syrafritt silkespapper
- Oblekt bomullsväv, 100% bomull
- Dammtrasor microfiberduk och sämskskinn (som ej luddar av sig)
- Dammvippa gärna med strutsfjädrar (den fångar upp damm bättre än syntetvippor)
- Mjuk handborste
- Dammsugare för föremålsvård (med reglerbart sug och mjuka borsthuvuden, gärna med HEPA-13-filter för att förhindra utblås av mögelsporer och andra mindre partiklar)
- Dammsugare för golvvård (gärna med HEPA-13-filter för att förhindra utblås av mögel sporer och andra mindre partiklar)
- Sopborste och skyffel (där man inte kommer åt med dammsugaren)
- Golvmopp med hink för de golvytor som tål vatten (trägolv är känsliga)
- Balja
- Stege och pall
- En nätram att dammsuga genom
- Rent vatten
- Fönsterskrapa
- Fönstertrasor
- Rengöringsmedel: handdiskmedel neutral (Ph-värde 7), gul flytande såpa (Ph-värde 7)
- Pannlampa, ficklampa eller annan belysning kan vara bra att ha

ARBETSORDNING - HEMBYGDSGÅRDEN

Generell regel vid vård och städning av kulturhistoriska miljöer och dess föremål är att man ska vara betydligt mer försiktig än vad man är i ett hem. Det krävs både mildare rengöringsmedel och varsammare handlag. Städning kan ske regelbundet och flera gånger per år, vård av föremålen ska ske mer sällan.

När man städar ett hembygdsmuseum där föremålen är utställda i den kulturhistoriska miljön och inte i skilda lokaler avsedda för magasinering av dem, kan man tänka "börja uppifrån och jobba neråt". Smuts faller neråt.

1. Börja med att dammsuga av mattorna och flytta sedan dessa till en skyddad plats.
2. Därefter tas nytillverkade gardiner ner och andra nya textilier såsom nya dukar, sängkläder, nyuppsydda kläder på dockor o.s.v. förs på tvätt. Gamla ömtåliga gardiner och andra äldre textilier lämnas uppe och borstas endast försiktigt av i steg 4 (se nedan).

3. Tak och väggar borstas fria från damm och spindelnät. Dörr-, fönster- och taklister borstas.
4. Gamla gardiner och andra textilier som inte kan tvättas, borstas försiktigt av med hjälp av en mjuk borste.
5. Tavlor och speglar dammas. Tänk på att installera distanser på föremål som hänger mot en yttervägg så mögel undviks och fuktskador av föremålen inte sker. Addera gärna säkra upphängningar - originalupphängningen kan vara skör och riskerar att gå sönder när tavlan hänger lång tid.

Installera distanser bakom tavlan och addera säkra upphängningsanordningar så minimeras risken för att tavlan tar skada genom fukt eller genom att trilla ner från väggen.

6. Målade ytor tvättas endast där det är absolut nödvändigt såsom hårt smutsade partier t.ex. i fönster och på dörrar.
7. Fönster tvättas. I gamla byggnader med gamla fönster behöver man vara försiktig och överdriven användning av vatten och diskmedel kan skada karmar och kitt kan lösas upp, var noga med att torka upp spill.
8. Utställda föremål dammas, möbler dammsugs och dammas.
9. Ömtålig armatur såsom kristallkronor eller liknande rengörs i behov mycket försiktigt.
10. Golvet rengörs. Torra metoder är att föredra. Använd endast våta metoder om det verkligen behövs. Gnugga endast fläckar på särskilt ömtåliga ytor, snarare än att blötlägga hela golvet. Gör inte mer än nödvändigt.
11. Mattor läggs tillbaka.
12. Nytvättade gardiner hängs upp och nytvättade dukar, kläder o.s.v. läggs tillbaka på sina platser.
13. Möbler ställs på sina platser.

Undantag från denna generella turordning finns såklart. Ytor med originalbehandling och originaltextilier bör man vara extra försiktig med.

Ordning och reda: föremålen är dammade, möblerna har rengjorts före de ställts tillbaka, mattor, gardiner och golv är rengjorda – föremålen bevaras länge.

FÖREMÅLSVÅRD OCH KONSERVERING

När det kommer till föremålen kan smutsen vara en del av föremålet och många samlingar har förlorat sitt värde vid alltför hård rengöring. En blodfläck, repor, ingrodd smuts kan vara det som gör föremålet värt att bevara. Då ska det inte gnidas, tvättas eller poleras bort. Gör hellre för lite än för mycket. Vårda försiktigt!

Professionell kompetens kan ibland behövas för att avgöra om smutsen är original eller om den tillkommit under hembygdens hantering och försorg. Om föreningen hittar trasiga eller skadedjursangripna föremål kan en konservator kontaktas för åtgärder. Försök er inte på egna lagningar om ni är det minsta lilla osäkra. Föremålets materialsammansättning spelar roll för vilka vårdande insatser som är lämpliga. Föremålets kulturhistoriska värde kan gå förlorat vid alltför hård och felaktig renovering. Till konserveringsåtgärder som också bör ske i samråd med en konservator hör tvätt av museala textilier. Många textilier har skadats då ambitiösa personer, som visserligen velat väl, vattenbehandlat ömtåliga textilier som inte tålt behandlingen.

Det finns konservatorer specialiserade på olika typer av material och via Svenska konservatorförbundet, Svenska föreningen för textilkonservering eller läns museet kan föreningen få kontakt med en lämplig aktör som kan bedöma vilka insatser som kan göras för just ert drabbade föremål. Om en konservator råder er att göra aktiva insatser för föremålet, tänk på att förutsättningarna under vilka föremålet ställs ut eller förvaras påverkar föremålets tillstånd. Efter utförd åtgärd är det generellt osmart att återföra föremålet till samma förutsättningar som det var i innan.

Insektsangripna föremål i otäta och fuktiga byggnader tenderar att locka till sig skadedjur igen om inga insatser görs för att förbättra lokalförutsättningen genom ändrat klimat, städning och förbättrat så kallat skalskydd (d.v.s. åtgärder som gör byggnaden mer säker för föremålen) i fastigheten.

Fladdermusavföring på tv:n som tillkommit under hembygdsföreningens försorg. Föremålet tar skada av smutsen (avföring är frätande) och en rengöring behövs. Föremålets material är relativt tåligt för rengöring – använd handskar och en fuktig trasa för att försiktigt avlägsna smutsen, torka sedan av föremålet med en torr trasa, släng handskarna och trasor efteråt. Placera sedan tv:n säkert från nya besudlingar.

Insektsangripen selkrok med rostiga järndetaljer - hur syns angreppen och hur vårdas föremålet?

Titta efter karaktäristiska trämjölhögar. Generell regel är att ju ljusare färg på trämjölet, desto färskare är insektsangreppet. Aktiv rost är orangeaktigt, korrosionen pågår.

Små ingångs- eller utgångshål för den trägnagande insekten. Orangefläckigt rostangrepp. Börja med att borsta bort trämjölet eller att försiktigt dammsuga föremålet. Håll föremålet under uppsikt ifall angreppet fortsätter – det bildas nya högar. Kontakta i så fall konservator eller skadedjursföretag.

Rostangripna föremål fortsätter att rosta om klimatet i lokalen fortsättningsvis är fuktigt och plastföremålen fortsätter att torka ut och smula sönder om föreningen inte flyttar föremålen till en kallare byggnad. Läderföremål torkar och spricker i varma och torra byggnader, textilier fortsätter att blekas om kläderna återigen placeras under direkt solljus, o.s.v. o.s.v.

Ni ser säkert poängen: rådgör med en konservator vilka insatser och åtgärder för era föremål som är rimliga att göra och berätta också vilka fastighetsförutsättningar ni har, så kan konservatorn ge ett för er förening anpassat råd. Mer om klimat, säkerhet och skadedjur följer.

ARBETSORDNING – ARKIV/MAGASIN

Föreningar med tillgång till föremålmagasin/-förråd och arkiv behöver också städa regelbundet där. Städningen förebygger skador av föremålen och arkivhandlingarna.

Om förvaringen är anpassad efter föremålen och handlingarna som förvaras där, d.v.s. är arkivstandard (plåtskåp, arkivhyllor, lagerhyllor) är städningen oftast enkel. Dammsug och våtmoppa golv som tål vatten och damma av hyllorna då och då. Om föremålen är dammiga kan även dessa dammas av. Gnid inte, utan var varsam (se varför i tidigare avsnitt).

Om icke-arkivanpassade möbler använts för förvaringen, såsom olika bruksskåp och trähyllor och andra hushållsmöbler kan det vara en god idé att lägga så kallade säkra barriärer mellan möblen och föremålet/arkivhandlingen. Detta för att skydda föremålet/arkivhandlingen från nedbrytande gaser (emissioner) som möblen kan utsöndra, vilka snabbar på nedbrytningsprocessen av föremålet/arkivhandlingen. En tunn polyesterfilm, en polyethyleneskiva, en oblekt neutral bomullsväv eller ett syrafritt pappersark kan läggas på hyllplanet mellan hyllan och föremålet/arkivhandlingen så skyddas det/den. Det finns också särskilda arkivboxar gjorda av arkivbeständiga, syrafria material som fungerar utmärkt för att skydda viktiga handlingar. På Riksarkivets hemsida kan föreningen fördjupa sina kunskaper om arkivgodkända pappersmaterial. Undvik att långtidslagra era föremål på hyllor tillverkade av nytillverkade träprodukter, material med stark lukt, ek, björk, bok, teak, MDF, plywood, spånskivor och andra kompositiskivor, trälaminat- och träfiberskivor med limämnen innehållande ureaformaldehyd, torkande oljor, eller kontaktlim. På Riksantikvarieämbetet hemsida finns mer information om vilka material som lämpar sig bäst för förvaring. I slutet av denna skrift finns länkar till fördjupningsmaterialet.

KLIMAT

Som redan berört ovan är klimatet i utrymmen där samlingen förvaras eller ställs ut avgörande för bevarandet av föremålen. Klimat innefattar luftfuktighet, temperatur, ljusmängd och luftföroreningar. Ett stabilt klimat verkar förebyggande i vård av föremålen och gör att föremålen bevaras längre. Ett ojämnt klimat påverkar och bryter ner föremålens material.

Olika material har olika klimatoptimala bevarandeförutsättningar. Enkelt uttryckt; textilier bevaras bäst i varmare och torrare klimat än t.ex. skinn och päls som optimalt ska förvaras i kylskåpstemperatur. Medan papper riskerar att mögla i alltför fuktiga förhållanden bevaras sjödränt trä allra bäst i fortsatt fuktigt tillstånd. Det är en stor utmaning att hålla optimala bevarandeförhållanden för alla olika material i en blandmaterialsamling och inte ens större museer uppnår alla optimala bevarandekrav. Det finns många handböcker och riktlinjer kring optimala förhållanden för att bevara material och i slutet av denna skrift finns en kort lästipslista för den som vill fördjupa sina kunskaper. En generell riktlinje som fungerar för de flesta materialkategorier är dock en relativ luftfuktighet på 50-60% och en temperatur på 15-25 grader. Försök att hålla ett så trögt, jämnt och stabilt klimat som möjligt, där luftfuktighet och temperatur ändras så långsamt som möjligt. Då kommer föreningens föremål att bevaras längst.

Det finns olika digitala luftfuktighets- och temperaturmätare på marknaden. De är inte särskilt dyra och de är lätta att använda. Fuktindikatorer i pappersformat finns också och de är mest användbara i arkivförhållanden, inte i otäta kulturhistoriska byggnader såsom en byggnad på hembygdsgården.

För att hålla ett så jämnt klimat som möjligt finns några enkla knep. För att motverka fukt-skador i äldre byggnader är luftcirkulationen viktig. Stäng inte dörrar och skåp under fuktiga och kalla månader och täta absolut inte ventilationsluckor – det är vanligt att luftfuktigheten i ett ouppvärm, timmerbyggt, äldre hus uppgår till över 70%. Ställ gärna in ett eller flera element i byggnaden under vinterhalvåret så luften hålls torr. Om det är riktigt illa kan ni även använda portabla luftavfuktningsskåp. Har ni inte tillgång till elektricitet kan analoga fuktabsorbenter såsom torrbollar och prosorb-kassetter samla fukten i huset. Kom ihåg att tömma behållare regelbundet. Täta aldrig igen grunden till huset, se till att skorstenspipor är öppna och skrapa bort färg i fönster som blivit igenmålade. Skapa och upprätthåll ett självdrag. Undvik att hänga tavlor och andra föremål på väggarna utan distanser – föremål med direktkontakt med ytterväggar riskerar fukt- och mögelskador.

Ljus verkar nedbrytande och blekande. Se till att föremålen inte alltid utsätts för ljus. När hembygdsgården är stängd, dra för gardiner och släck lampor. Undvik stark belysning och direkt solljus på särskilt ljuskänsligt material såsom papper och textil. Täck för fönster helt i arkivutrymmen.

SKADEDJUR

I tidigare avsnitt har skadedjur avhandlats kort. I denna del går vi djupare in i skadedjursproblematik som kan drabba samlingen.

Vissa föremålskategorier löper större risk för angrepp än andra och klimatet och städningen påverkar förekomsten av skadegörare.

Allt organiskt material kan dra till sig skadedjur. Vanligast utsätts livsmedel och textilier för angrepp. Håll extra noga uppsikt över dessa föremålskategorier. Kom dessutom ihåg att noga städa undan kakorna och kaffet efter föreningsmötet och placera gärna detta i förslutningsbara burkar och påsar, så slipper ni en otrevlig överraskning vid nästa träff.

Ett rent hus med ett stabilt klimat löper låg risk för angrepp av skadedjur. Ett smutsigt hus, med smutsiga föremål och instabilt klimat är lockande för många insekter och möss till exempel. Städa! Håll ordning och reda! Och försök att hålla ett jämnt klimat med knepen nämnda i förra avsnittet. Använd råttfällor vid behov. För att kunna identifiera skadeinsektsangrepp i ett tidigt skede kan man använda klisterfällor. Fällorna ska inte ses som bekämpning utan snarare som ett verktyg för identifiering av angreppet och insekterna. På Riksantikvarieämbetets hemsida och i deras Vårda väl blad om användning av klisterfällor redogörs för hur fällorna kan användas för att ge effektiva resultat. Länk finns i slutet av handledningen. Kom ihåg att vittja råttfällorna och att kontrollera klisterfällorna regelbundet.

Man kan använda finmaskiga metallnät för att förhindra att skadedjur tar sig in i byggnaderna genom ventilationen eller andra håligheter. Använd så liten maskstorlek som möjligt. Ventilationsnät finns att köpa i bygghandeln.

Om föremålen råkar ut för insektsangrepp ta kontakt med en konservator för råd om eventuella aktiva insatser och vård av föremålen. Det finns dessutom flera företag som sysslar med skadedjursbekämpning. Tänk på helheten och era förutsättningar när ni ber om råd – berätta för konservatorn och skadedjursföretaget om era lokalförutsättningar – det underlättar och ger mer träffsäkra åtgärdsförslag. Undvik att göra egna insatser utan kunskap om effekterna – lösningsmedel och vanliga insektspray dödar visserligen insekterna, men de kan också verka mycket nedbrytande på föremål och byggnader - stor skada blir större utan fackmannakompetens.

Det kan inte nog poängteras vikten av städning, ordning och reda och ett jämnt och stabilt klimat. Gör regelbundna kontroller av fastigheterna för att i ett så tidigt skede som möjligt upptäcka och påbörja planeringen för era insatser. Arbeta förebyggande, bygg på er kunskap om skadedjurens beteenden och be om hjälp när ni behöver. I slutet av skriften finns flera tips på fördjupning och påbyggande kunskap kring skadedjur i föremålssamlingar.

SÄKERHET

En samling är säker när den har ett bra brandskydd, ett översvämningsskydd, skydd mot skadegörelse och stöld. Inför regelbundna kontroller av byggnaderna och lämna dem inte oövervakade en längre tid. Ta hjälp av professionell kompetens för brandöversyn.

Säkerhetsförbättringar är en förebyggande vårdande insats för era föremål – ni undviker skadegörelse och stöld om ni försvårar inbrott genom att se över och eventuellt uppdatera lås, larm och fönster. Ställ små, attraktiva föremål i låsta montrar.

Via Hembygdsförsäkringen kan ni gå kursen *Säker föreningsgård* för att uppdatera era kunskaper om vilka möjliga åtgärder som finns för att öka samlingens säkerhet. Genom försäkringsbolaget erbjuds hembygdsföreningen olika former av försäkringar. På Sveriges hembygdsförbunds hemsida finns mer information om detta.

Små föremål är säkrast i låsta montrar.

Vidare hänvisar Örebro läns museum till handledningen i samlingsförvaltning som museet tog fram på uppdrag av Sveriges hembygdsförbund under 2023. Valförvaltade samlingar, med ordning och reda på föremål och handlingar har förutsättningarna att vara säkra samlingar. Ni återfinner denna på Sveriges hembygdsförbunds hemsida med tillhörande studiematerial och filmer.

Lycka till med ert viktiga, roliga och lärorika, frivilliga ansvar för bevarandet av hembygdens historia!

Det är kul att vårda och bevara hembygdens föremål!

LÄSTIPS OCH FÖRDJUPNING

RIKSANTIKVARIÉÄMBETETS VÅRDA VÄL BLAD

Material för utställning, förvaring och packning: Vanliga material

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234912/FULLTEXT01.pdf>

Hantering och förebyggande åtgärder för plast i museisamlingar

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235131/FULLTEXT01.pdf>

Mätning av temperatur och relativ luftfuktighet

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235201/FULLTEXT01.pdf>

Ljusets påverkan på museiföremål

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235119/FULLTEXT01.pdf>

Att städa i föremålsmagasin

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1263487/FULLTEXT01.pdf>

Att använda klisterfällor för skadedjurskontroll

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235121/FULLTEXT01.pdf>

Bekämpa skadeinsekter med frysning

<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235171/FULLTEXT01.pdf>

RIKSARKIVETS RÅD OCH RIKTLINJER

Skrivmateriel och förvaringsmedel

<https://riksarkivet.se/skrivmateriel-och-forvaringsmedel>

SVERIGES HEMBYGDSFÖRBUND

Samlingsförvaltningshandledning för hembygdsrörelsen

www.hembygd.se/shf/samlingsforvaltning-1

ÖVRIGA LÄSTIPS OCH FÖRDJUPNING

Arnö-Berg, Inga; Stavenow-Hidemark, Elisabet & Wulfcrona, Marie Louise, 1996:
Städfrågan i kulturhistoriska miljöer. Nordiska Museet, Stockholm.

Chapter 21 ASHRAE Handbook Applications 2007 Museums, Galleries, Archives and Libraries. Svensk bearbetning av Centrum för energieffektivisering i kulturhistoriskt värdefullabyggnader, Rapport 2010:3, Högskolan på Gotland.
http://eprints.sparaochbevara.se/584/1/ASHRAE_Kapitel_21.pdf

Fjaestad, Monica (red.), 1999: Magasinshandboken *Tidens tand, förebyggande konservering*. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.
<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234507/FULLTEXT01.pdf>

Kvint, Annica, 2012: "Rent hus" i *Kulturvärden* 2012:1. s. 17-21.
Statens fastighetsverk, Stockholm.
www.sfv.se/media/r2lkfmbq/knr1-web.pdf

Lindeqvist, Christina, 2000: *Våga vårda! En handbok om vård av kulturhistoriska samlingar*. Nordiska museets förlag, Stockholm.

Mattila, Mirva; Kaukonen, Marianna; Salmela, Ulla (red.), 2005: *Handbok i skötsel av lokalmuseer*. Museiverket, Helsingfors.
<https://docplayer.se/197493116-Handbok-i-skotsel-av-lokalmuseer.html>

Nilsen, Lisa & Skog Berg, Eva, 2023: *Skötselanvisningar för känsliga miljöer*. Statens fastighetsverk, Stockholm.
www.sfv.se/media/naxb4zf2/sfv-skotselanvisningar-for-kansliga-miljoer-2023.pdf

Åkerlund, Monika, 1991: *Äntrar finns dom? Om skadeinsekter i museer och magasin*. Svenska museiföreningen i samarbete med Naturhistoriska riksmuseet.
<https://www.nrm.se/download/18.2fbaade414e6e8d90ea2373a/1437484428417/%C3%84ntrarfinnsdom.pdf>

Åkerlund, Monika; Flato Sylwia & Hellekant, Anna, 1998: *Från silverfisk till hälsorisk. Skadedjur och åtgärder i samlingar*. LTs förlag.
www.raa.se/app/uploads/2014/08/Fran-silverfisk-till-halsorisk.pdf

KONSERVATORER

Nordiska konservatorsförbundet, Sverige
www.nkf-s.se/hitta-en-konservator.html

Svenska föreningen för textilkonservering
www.sft-textilkonservering.se/hitta-en-konservator.html